

FILOZOFIA KRAJOBRAZU

Szeroko pojęta refleksja nad kategorią krajobrazu prowadzona z perspektywy filozofii, obejmująca również pojęcia pokrewne (m.in. miejsce, okolica, przestrzeń). Filozofii krajobrazu nie należy rozumieć ani jako wyraźnie zdefiniowanej dziedziny filozofii, ani jako określonej perspektywy, ale jako wykorzystywanie rozmaitych koncepcji i narzędzi filozoficznych w celu zrozumienia, czym jest krajobraz, czym się charakteryzuje, jaką rolę odgrywa w ludzkim życiu i jak kształtują się relacje między człowiekiem i krajobrazem.

Jako pierwszy określenia „filozofia krajobrazu” użył zapewne Georg Simmel w 1913 r. w eseju pod takim właśnie tytułem. Współcześnie termin ten wciąż funkcjonuje, niemniej nie jest rozpowszechniony (d’Angelo, Le Dantec, Verrissimo i Serrao), co wynika m.in. z faktu, że filozoficzne rozważania nad krajobrazem zdominowane są przez zagadnienia estetyczne (co daje u siebie znać już w tekście Simmla). W rezultacie filozofia krajobrazu utożsamiana jest z estetyką krajobrazu. Choć ujmowanie krajobrazu jako zjawiska przede wszystkim estetycznego jest uzasadnione, redukcja filozofii krajobrazu do estetyki jest błędna, ponieważ może prowadzić do zbyt wąskiego spojrzenia na krajobraz, skoncentrowanego na artystycznych i literackich reprezentacjach krajobrazów, na analizowaniu estetycznych preferencji ludzi w odniesieniu do krajobrazów oraz na teoretycznych i praktycznych zagadnieniach związanych z architekturą krajobrazu. Ponadto, takie podejście pomija zagadnienia etyczne: kwestię etyki krajobrazu, tzn. kwestię działania (projektowania, zarządzania, postępowania) respektującego charakter określonego krajobrazu oraz zagadnienia prawa ludzi do krajobrazu.

Historia terminu „krajobraz” jest długa i złożona, do czego przyczynił się m.in. fakt, że pojęcie to funkcjonowało i funkcjonuje w rozmaitych dyscyplinach, z których każda wzbogaca jego znaczenie. W konsekwencji nie sposób krajobrazu jednoznacznie zdefiniować. Refleksja filozoficzna odwołuje się przede wszystkim do historii sztuki (krajobraz to malowniczy widok), co sprzyja utożsamieniu filozofii krajobrazu z estetyką, lecz w ostatnich latach coraz częściej sięga także do rozumienia tego pojęcia wypracowanego na gruncie geografii humanistycznej (krajobraz jako miejsce przeżywane).

We współczesnej refleksji filozoficznej poświęconej krajobrazowi można wskazać kilka najważniejszych grup problemowych (d’Angelo). Po pierwsze, podjęto refleksję nad adekwatnością kategorii krajobrazu. Estetyka środowiskowa (ang. *environmental aesthetics*) zakwestionowała zasadność posługiwania się terminem „krajobraz” (Carlson, Berleant). Posługiwanie się kategorią krajobrazu, której paradygmatycznym wcieleniem było malarstwo pejzażowe, uznano za niewłaściwe, ponieważ powoduje ona, że otoczenie człowieka zostaje oddzielone od niego i sprowadzone do strony wizualnej, zaś człowiek pojmowany jest jako niezaangażowany obserwator świata. Po drugie, zwrócono uwagę, że krajobraz rodzi się w chwili, gdy ludzie doświadczają swojego otoczenia, toteż trudno oddzielić w nim pierwiastki obiektywne od subiektywnych (Simmel). W tym sensie krajobraz jest ściśle związany z kategorią nastroju i atmosfery (Böhme). Po trzecie, zaczęto zastanawiać się nad relacją między

krajobrazem i historią. Sam krajobraz jest wytworem historii i interakcji ludzi i/lub przyrody. Zarazem krajobraz zawsze jest doświadczany i konceptualizowany na sposób historyczny – sama idea krajobrazu jest pewną koncepcją o określonej historii. Pojawia się zatem pytanie, czy można uznawać krajobraz za kategorię uniwersalną, czy też raczej należy mówić o jej narodzinach i określonym zasięgu (dla wielu badaczy odnośnie do otoczenia jako do krajobrazu jest charakterystyczne dla nowożytnej kultury europejskiej oraz kultury chińskiej i japońskiej) (Berque). Po czwarte, wskazuje się na związek krajobrazu z kulturą nowoczesną (Ritter). Dopiero pełne wyzwolenie się spod panowania przyrody, które dokonano się wraz z rewolucją naukowo-przemysłową, miało pozwolić przyjąć postawę, w której otoczenie zostało docenione ze względu na swoje inne niż użyteczne wartości. Zarazem to właśnie epoka nowoczesna doprowadziła do degradacji krajobrazów, choć ta sama epoka zrodziła ideę ich ochrony. Po piąte, zwrócono uwagę na związek krajobrazu i tożsamości. Same krajobrazy posiadają swoją tożsamość, odróżniającą je od innych krajobrazów (*ethos, genius loci*), która jest wynikiem interakcji ludzi i/lub przyrody, a zarazem są istotnym składnikiem tożsamości ludzi zamieszkujących je. Niektóre krajobrazy wręcz traktowane są jako wyraz tożsamości określonej grupy (np. krajobrazy narodowe). W tym kontekście coraz więcej uwagi poświęca się prawu człowieka do korzystania z krajobrazu, który zapewniałby mu dobrostan fizyczny i psychiczny. W tym ujęciu krajobraz jest pojmowany jako obszar przeżywany, istniejący o tyle, o ile istnieją ludzie, którzy go doświadczają i konceptualizują, przez co nabiera on określonych kształtów i/lub znaczeń.

Wymienione kwestie stanowią w gruncie rzeczy rozmaite odsłony podstawowego zagadnienia, z którym pragnie zmierzyć się filozofia krajobrazu i którym jest pytanie: „Co to jest krajobraz?”.

Choć filozofia krajobrazu nie może obyć się bez dorobku innych dyscyplin, to zarazem ona jest w stanie odpowiedzieć na to pytanie najpełniej, wskazując, że o swoistości krajobrazu świadczy jego podstawowa dwoistość: krajobraz to zarazem fragment rzeczywistości, jak i sposób, w jaki on się jawi człowiekowi. Kulturowy wymiar krajobrazu ma przy tym dwojaki charakter (wynikający z jego immanentnej dwoistości): z jednej strony jest to rzeczywistość doświadczana przez pryzmat kategorii dostarczanych przez kulturę, z drugiej strony – jest to przyroda przekształcona przez kulturę. Kulturę przy tym należy rozumieć jako czynnik dynamiczny, wytwarzający bądź przeobrażający krajobraz w procesie historycznym, co pozwala odróżnić (co nie znaczy: oddzielić) krajobraz pojęty jako rzeczywistość doświadczana – indywidualnie i zbiorowo – przez pryzmat kategorii kulturowych od krajobrazu ujętego jako fragment rzeczywistości przekształconej przez kulturę. Zarazem jednak trzeba uznać, że charakter sprawczy w równej mierze może mieć krajobraz, zarówno jeśli chodzi o kształtowanie tradycji kulturowej, jak i jednostkowego sposobu zmysłowego doświadczania świata.

[B.F., M.S.]

Literatura:

- Berleant, Arnold. *The Aesthetics of Environment*. Philadelphia: Temple University Press, 1992.
- Berque, Augustine. „Paysage, milieu, histoire”. W: *Cinq propositions pour une théorie du paysage*, red. Augustine Berque, 11-29. Seyssel: Éditions Champ Vallon, 1994.
- Böhme, Gernot. *Filozofia i estetyka przyrody w dobie kryzysu środowiska naturalnego*, tłum. Jarosław Merecki. Warszawa: Oficyna Naukowa, 2002.
- Carlson, Allen. *Nature and Landscape: an Introduction to Environmental Aesthetics*. New York: Columbia University Press, 2009.
- D’Angelo, Paolo. *Filosofia del paesaggio*. Roma: Quodlibet, 2009.
- Frydryczak, Beata, Angutek, Dorota (red.) *Krajobrazy. Antologia tekstów*. Poznań: Wydawnictwo PTPN, 2014.
- Frydryczak, Beata. *Krajobraz. Od estetyki the picturesque do doświadczenia topograficznego*. Poznań: Wydawnictwo PTPN, 2013.
- Le Dantec, Jean-Pierre. „*Philosophie du paysage*”. W: *Mouvance II*, red. Augustine Berque, 80-83. Paris: Éditions de la Villette, 2006.
- Ritter, Joachim. „Krajobraz: o postawie estetycznej w nowoczesnym społeczeństwie”, tłum. Cz. Piecuch. W: *Szkoła Rittersa*, red. Stanisław Czerniak, Jarosław Rolewski, 45-66. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1996.
- Simmel, Georg. „Filozofia krajobrazu”. W: Georg Simmel, *Most i drzwi. Wybór esejów*, tłum. M. Łukasiewicz, 292-306. Warszawa: Oficyna Naukowa, 2006.
- Verríssimo Serrão, Adriana. *Filosofia da Paisagem. Estudos*. Lisboa: Centro de Filosofia da Universidade de Lisboa, 2013.